

Tomislav JOZIĆ

VJERA I RAZUM

Moralni aspekti enciklike *Fides et ratio*

Sažetak

Posljednji od trideset dokumenata Ivana Pavla II. jest njegova enciklika *Fides et ratio*, koju je potpisao 14.9.1998. Moguće ju je smatrati i povijesnom, jer se nakon više od stotinu godina opet pojavljuje enciklika s temom o filozofiji nakon sličnog sadržaja u dokumentu Leona XIII. *Aeterni Patris*. Konačna svrha enciklike jest "vraćanje istinsko-ga pouzdanja današnjem čovjeku u njegove spoznajne sposobnosti" (br. 6). S druge strane, sam Papa se osjetio obvezatim biti svjedok "u službi istine" (br. 2). Na temelju ovoga poticaja, slijede i dva razloga nastanka enciklike: da i biskupi budu u službi svjedočenja o istini, te potreba produbljivanja istine koja je temelj vjere. Odbacivanje istine o čovjeku, bio bi ujedno i "kraj metafizike" (br. 55).

Iz činjenice da se filozofija i teologija nadopunjuju, jer su to "dva reda spoznaje" jedne istine, enciklika nužno dotiče i brojna moralna pitanja: moralni zakon, pitanje dobra i zla, savjest, sloboda, grijeh, odgovornost, mir, socijalna pravda, obitelj, zaštita ljudskog života, ekologija i slični sadržaji.

Razlog ovih i drugih moralnih tema, koje i nisu osnovna svrha enciklike, više je nego očit: "Kada se jednom čovjeku oduzme istina, prava je iluzija misliti kako je on slobodan. Istina i sloboda, naime, ili moraju ići zajedno ili će zajedno bijedno propasti" (br. 90). Ovim dokumentom Papa poziva na sprečavanje takve propasti.

Novi dokument

Ivan Pavao II. je po mnogo čemu neobičan papa, pa i po tome što je kroz dvadeset godina svoga pontifikata izdao 30 dokumenata. Među njima je i najnovija, trinaesta po redu, enciklika *Fides et ratio - Vjera i razum*.¹ Njezin izvorni talijanski tekst - na 160

¹ Ranije enciklike: *Redemptor hominis*, 1979; *Dives in misericordia*, 1980; *Laborem exercens*, 1981; *Slavorum apostoli* (apost. pismo), 1985; *Domineum et vivificantem*, 1986; *Redemptoris Mater*, 1987; *Sollicitudo rei socialis*, 1987; *Redemptoris missio*, 1990; *Centesimus annus*, 1991; *Veritatis splendor*, 1993; *Evangelium vitae*, 1995; *Ut unum sint*, 1995.

stranica sa 7 poglavlja i 108 brojeva, te uvodom i zaključkom - papa je potpisao 14. rujna 1998. a potom i obznanio za javnost.² Iako je već u naslovu upućena biskupima Katoličke Crkve s temom o odnosima vjere i razuma, enciklika je namijenjena i "teolozima i filozofima koji imaju dužnost istraživati raznolike vidove istine", ali "i onima koji su na putu traženja" te istine.³

Dva su osnovna razloga nastanka ove enciklike, koje i sam papa navodi u broju 6: svijest, izražena i u saborskoj nauci, da su biskupi "svjedoci božanske i katoličke istine" koju moraju "otvoreno 'navješćivati' " i "svjedočiti" i danas, te njegova želja za produbljivanjem istine koja je temelj vjere.⁴ Pažnja koja je u prethodnoj enciklici Ivana Pavla II. *Veritatis splendor - Sjaj istine* (1993.), bila usmjerena na "neke temeljne istine katoličkog nauka kojima je u sadašnjem kontekstu prijetila opasnost da bude izmijenjene ili zanijekane",⁵ ta je pažnja i razlog da je nova enciklika nastavak prethodne *Veritatis splendor*, naime govori o istini, a *Fides et ratio* o odnosu razuma i vjere kojoj je istina temelj. Stoga, obadvije enciklike na određeni način čine cjelinu.

Ova posljednja se može međutim nazvati i povijesnom, prije svega zbog činjenice da je prošlo više od stoljeća, otkako je (4.8.1879.) i Leon XIII. izdao encikliku *Aeterni Patris* sa sličnom temom o odnosu teologije i filozofije.⁶

Moralni naglasci u strukturi enciklike

Uvodni dio

"Vjera i razum su kao dva krila kojima se ljudski duh uzdiže prema promatranju istine." Aludirajući na ovu prvu rečenicu nove enciklike, moguće je zaključiti da su *Veritatis splendor* i *Fides et ratio* također dva krila koja u novije vrijeme potiču teološku

2 Puni naziv enciklike: Lettera enciclica *Fides et ratio* del Sommo Pontefice Giovanni Paolo II. Ai vescovi della Chiesa cattolica circa i rapporti tra fede e ragione, Libreria editrice Vaticana, 1998. Kao prve prikaze ili komentare enciklike usp.: *Breve sintesi dell'Enciclica Fides et ratio (per gli operatori della stampa)*, 1-4, sažetak za novinare u prigodi predstavljanja ovoga dokumenta; Rino Fisichella (pom. biskup Rima), *Riflessioni sull'enciclica "Fides et ratio"*, u *L'Osservatore Romano*, 28.10.1998. (Internet: <http://www.vatican.va/news-services/or/or-quo/text.htm>); R. Fisichella, *Introduzione*, uvod (bez naslova) u tekst enciklike: *Fides et ratio*, ed. PIEMME, C. Monferrato 1998, str. 9-43; D. Tettamanzi (kard. Genove), *Presentazione*, predstavljanje enciklike u prethodno navedenom izdanju, str. 5-8; Bez autora (uredništvo), *Punti nodali dell'enciclica Fides et ratio*, *La Civiltà cattolica*, 3560 (1998) 107-116.

3 *Fides et ratio*, 6; svi navodi u tekstu su iz osobnoga prijevoda, pa prema tome i neslužbeni.

4 Isto, 6; usp. Dogmatska konstitucija o Crkvi *Lumen gentium*, 25.

5 Ivan Pavao II, *Veritatis splendor*, 4; *Fides et ratio*, 6.

6 Usp. Denzinger-Schönmetzer, *Enchiridion symbolorum*, 3135-3140, posebno u poglavlju: *De philosophiae valore ad fidem stabilendam* (3135-3138).

refleksiju i o sadržaju katoličkoga morala. Kako prvi od ovih dokumenata promišlja o istini, a drugi na temeljima istine daje razumske odgovore vjere, iza njihova sadržaja ostaje praktičko moralno pitanje odabira puta prema smislu i cilju čovjeka. Taj je put neodvojivo vezan uz odgovore na pitanja što ih nova enciklika postavlja već na samome početku: tko sam, odakle dolazim i kamo idem, zašto postoji zlo, te što slijedi nakon ovoga života (br. 1)? Iako je enciklika već ovim početnim pitanjima usmjerena na filozofijske odgovore, ona baš zato nužno dotiče i neke moralne teme razasute po ovom dokumentu. Ostaje nedvojben dojam da mu je sadržaj ne samo odnos filozofije i teologije, nego i moralni - iako ne sustavno razrađen.

Odgovori koje *Fides et ratio* daje nisu samo teorijske naravi, nego oni temeljito određuju ponašanje i odnose među ljudima, što je tipično etičko pitanje. Osnovne teme dokumenta polaze od danas više neodrživih onih pogleda, koji su do krajnosti doveli do razdvajanja vjere i razuma. Enciklika je izazov svima koji traže istinu, a odgovorni su za ljudsku misao, kulturu i moral. Kako je ljudska narav po sebi usmjerena na razmišljanje na koje potiče i enciklika, ona time nudi mogućnost vječitog traženja istine, bez ograničenja kojim bi takvo traženje bilo onemogućeno. Drugim riječima, Papa svima ostavlja otvorena vrata za raspravu i daleko mu je pomisao o osudama ljudi koji drugačije misle. On samo postavlja današnji ozbiljan problem kulturnih razlika koje bi dovodile do nesporazuma, nudeći odgovore koji mogu zadovoljiti čovjekov duh u njegovu traganju za istinom.

Unatoč takvoj otvorenosti svijetu i različitim mišljenjima, to mu ne smeta da upozori na neka današnja filozofska strujanja, koja idealiziraju slabosti ljudskog uma. Te slabosti Papa identificira kao "pragmatičke kriterije", bitno utemeljene na krivom uvjerenju o prednostima tehničkoga iskustva na štetu razumskih opredjeljenja. Iz takvih kriterija proizlaze i različiti oblici "agnosticizma i relativizma", što je dovelo do skepticizma u filozofiji, ali i u praktičnom životu. Tako se čovjek, malo pomalo, "lažnom skromnošću zadovoljava s djelomičnim i trenutačnim istinama", umjesto onima koje dotiču "radikalna pitanja o osobnom i društvenom smislu i zadnjem razlogu ljudskog života" (br. 5). Snagom logike, iz takvog se opredjeljenja lako dolazi i do besmisla moralnog života, što bi bila svojevrsna nova etika situacije. Upravo se iz ovoga vidi koliko je sadržaj enciklike usko povezan s etičkim pitanjima, iako se to na prvi pogled tako ne čini.

Konačni cilj enciklike jest vraćanje samopouzdanja današnjem čovjeku (br. 6). Ona priziva "neke temeljne istine" moralnog poretka koje su dovedene u pitanje, pa je to i razlog da Ivan Pavao

II. ponovo oživljava ideju o potrebi prihvaćanja tih istina. On da- pače smatra svojom "dužnošću" posredovati u ovoj temi,⁷ kako bi čovječanstvo na pragu trećega milenija kršćanstva bilo što svjes- nije velike pomoći koju mu nudi vjera i ljudski um.

Može izgledati neobičnom tvrdnja, pogotovo zbog ovosto- ljetnoga iskustva, da razum u vjeri pronalazi svoju dragocjenu podršku. S druge strane, ni samoj vjeri ne ide u prilog sučeljava- nje s ljudskim umom koji je, unatoč svom ograničenom doseg, ipak vjeran saveznik vjere. I vjeri je dakle potrebna pomoć razu- ma ojačanog istinom, kako bi mogla biti opravdano prihvaćena u punoj slobodi. U tom smislu, Ivan Pavao II. se kroza sadržaj svoga dokumenta pokazuje ne samo branitelj veličine vjere, nego se sam predstavlja i kao "poslužitelj istine" (*diaconia alla verità*) (br. 2).

Već od samoga početka uvoda (1-6), u kojemu su bitno sin- tetizirane teme enciklike, Ivan Pavao II. se očituje kao pobornik "zakonite mnogostrukosti stajališta" (*legittima pluralità di posizi- oni*) u suodnosima filozofije, kulture, vjere i morala, ali ta mno- gostrukost mora međutim počivati na istini (br. 5). Sedam poglav- lja enciklike samo su dijelovi takve orijentacije njezinog sadržaja.

Teme po poglavljima

1. (Br. 7-15) - Osnovna tema prvog poglavlja jest objava, ko- ja u izražavanju misterija upućuje razum prema neposrednom shvaćanju razloga koje sam razum i ne može iscrpiti, nego jednos- tavno prihvatiti. Ovdje enciklika dotiče onaj dio moralne teologi- je, koji svoje temelje ima u objavi i vjeri. Potrebu vjere za moral- no ponašanje ističe i T. Akvinski, jer - kako kaže - "vjera ravna sa- dašnjim životom", te nastavlja: "To je očevidno također iz činjeni- ce što nijedan filozof prije Kristova dolaska, uza sve svoje nastoja- nje, nije mogao saznati o Bogu i onomu što je potrebno za vječni život koliko jedna starica zna po vjeri poslije Kristova dolaska."⁸ Moralno ponašanje naime svoje potpuno opravdanje nalazi upra- vo u vjeri, jer vjera takvom ponašanju pruža konačne razloge i zadnji smisao. Enciklika je u tom pogledu na tragu I. i II. vatican- skoga sabora.

Dok prvi sabor u konstituciji *Dei Filius* (1870.) više naglašava nadnaravni karakter vjere i podložnost razuma objavi⁹ kao "odano služenje uma i volje", dakle više intelektualistički (a raz-

7 *Fides et ratio*, 6; usp. *Veritatis splendor*, 4 (za prethodni navod).

8 S. Thomas Aquinas, *Expositio super symbolum apostolorum...*, preveo Augustin Pavlović, *Stožeri kršćanske vjere*, Symposium, Split 1981, str. 30, 31.

9 Denzinger-Schönmetzer, *Enchiridion symbolorum*, 3008: "Cum... ratio creata increatae Veritati penitus subiecta sit, plenum revelanti Deo intellectus et voluntatis obsequium fide praestare tenemur."

log takvog naglaska bila je raširena "kriva pretpostavka" po kojoj je racionalistička kritika nijekala svaku spoznaju izvan "naravne sposobnosti razuma" - kako kaže *Fides et Ratio* u br. 8), dotle II. vatikanski inzistira na "slobodnom" i "dragovoljnom" pristanku uz objavljenu vjeru,¹⁰ dakle više osobno, ali i na povijesno-spasenjskom karakteru objave, jer "ovom objavom nevidljivi Bog... započinje razgovor s ljudima kao prijateljima... u povijesti spasenja" (br. 10).¹¹ Spasenjski karakter objave sama enciklika stavlja "u vrijeme i povijest" (br. 11). Dakako, spasenjski karakter zavisi od "temelnog izbora", a takav je izbor posljedica "osobne slobode". To je razlog da se "sloboda ne ostvaruje u izborima protivnim Bogu" (br. 13). Pozivajući se na konstituciju *Dei Filius*, Ivan Pavao II. ne zaboravlja napomenuti kako "dva reda spoznaje" istine, tj. filozofijsku refleksiju i put objave, ne treba brkati, jer se ta dva reda, koji su različiti po načelu i objektu, nadopunjuju, pa stoga jedan drugoga i ne čine suvišnima (br. 9).¹²

Druga tema ovoga poglavlja, odnosi se posredno na "teološka mjesta" ili "izvore" kršćanskoga morala. Tradicionalna povijest moralne teologije poznaje sedam takvih "mjesta" iz kojih izvire moralni nauk (Sveto Pismo, tradicija, nauka i praksa Crkve, sabori, magisterijalne odredbe, otačka nauka, jedinstveno mišljenje teologa). Istina, još je biskup dominikanac Melchior Canus (1509-1560), u vrijeme tomističke renesanse 16. stoljeća u Španjolskoj, prvi u teologiji ne samo upozorio na teološka mjesta, nego ustvrdio kako i povijest zaslužuje takvo "mjesto".¹³ Zalba će "mjesta" definirati kao primarna ili spoznajna (Pismo, tradicija, učiteljstvo) i sekundarna ili konstitutivna (naravni zakon, ljudski um, psihologija, antropologija, povijest i sl.).¹⁴ Drugi vatikanski sabor uključno priznaje da je povijest svojevrstni izvor za teologiju, formulacijom da na goruće probleme danas treba obratiti pažnju "u svjetlu Evandjelja i ljudskog iskustva".¹⁵ Ova je formula općenito protumačena kao nova definicija "izvora" i epistemološke metode u moralnoj teologiji (nauka o spoznaji kroz kritičko istra-

10 Usp. *Dei Verbum*, 5 i *Dignitatis Humanae*, 10.

11 Enciklika preuzima ovaj tekst iz konstitucije *Dei Verbum*, 2.

12 Usp. *Dei Filius*, u Denzinger-Schönmetzer, *Enchiridion symbolorum*, 5015; *Gaudium et spes*, 59.

13 U dominikanskoj biblioteci na Boiu postoji djelo: Hyacinthus Serri, *Melchioris Cani opera*, Patavii (Padova) 1762, a na 2. str. tekst: "Postremus denique est humanae auctoritatis Historiae... sunt itaque hi loci decem." U djelu je, pored ostalih Canovih traktata, i onaj *De locis theologis* (djelo prvi put izdano u Salamanci 1563.); usp. L. Vereecke, *Storia della teologia morale moderna*, II, Alfonsianum, Roma 1973, 79-85; T. Jozić, *Tridentinum, Veritatis splendor i obnova morala*, u *Crkva u svijetu*, 1 (1995) 70-80, 73.

14 M. Zalba, *Theologiae Moralis Summa*, 9; usp. S. Privitera, nav. mj. u bilj. 16, str. 536.

15 *Gaudium et Spes*, 46.

živanje forme, ne sadržaja, od epistémé - znanje).¹⁶ I napokon, *Fides et ratio* u prvoj rečenici broja 12, pretpostavljajući tekst prethodnog broja, navodi da "povijest postaje mjesto u kojem možemo utvrditi Božje djelovanje u korist čovječanstva", a to je "naš svakodnevni kontekst", zaključuje sljedeća rečenica. Tragom II. vat. sabora, ova tvrdnja u biti nije ništa drugo, nego priznavanje povijesti kao teološkog mjesta.

2. (Br. 16-23) - Sam naslov drugog poglavlja, "vjerujem da bih razumio", daje naslutiti njegovu osnovnu temu. Razdvojiti razum i vjeru, čovjeku nije moguće bez opasnosti za "odgovarajuće razumijevanje samoga sebe, svijeta i Boga" (br. 16). Poglavlje je obilno potkrijepljeno biblijskim tekstovima, naročito iz mudrosnih knjiga i Pavlovih poslanica. Na temelju spoznaje po razumu i vjeri, ukazuje se osnovni put upoznavanja istine. Tko želi naći odgovore na temeljna pitanja postojanja, ne može zaobići taj put. Zato i svaki pokušaj razrješenja ljudske patnje ("smrt i križ Kristov") kao "ključne točke" filozofije (br. 23), bez prihvaćanja "metafizičke sposobnosti čovjeka" (br. 22) i bez objave, "samo ljudskom logikom", takav je pokušaj "osuđen na propast" (br. 23). Ovo je možda najjače opravdanje naslova: vjerujem da bih razumio.

3. (Br. 24-35) - Dok prethodno poglavlje (temom: vjerujem, da bih razumio) vjeri pripisuje ulogu "višeg načela" u razlikovanju moralnog dobra od zla ("drvo spoznaje", Post 2,17; br. 22), dotle treće poglavlje tumači potrebu razumskog opravdanja vjere, naslovom "razumijem, da bih povjerovao". Na taj način, Ivan Pavao II. dolazi do tvrdnje "da se čovjeka može definirati kao biće koje traži istinu" (br. 28). Zato dalje i kaže kako je nazamislivo da bi takva duboko naravna težnja čovjeka "mogla biti sasvim beskorisna i uzaludna" (br. 29). Prema tome, sva naša moralna opredjeljenja za dobro ili zlo imaju svoje osnovno uporište i u razumu i u vjeri jer se nadopunjuju.

Ovakvo etičko stajalište, enciklika potkrijepljuje i Aristotelovom tvrdnjom da "svi ljudi teže za znanjem",¹⁷ dakako i onim etičkim. Od ovoga traganja za etičkom istinom, nakon što je spoznata, nije manje važna ni njezina praktična moralna primjena "na dobro koje treba ostvariti". Naime, ostvarenje moralnog dobra u biti pretpostavlja "osobnu" etičku odluku, a nju mora pratiti "slobodna i ispravna" želja savjesti (br. 25). Prema tome, ovdje se još jednom potvrđuje klasično načelo katoličke moralne filozofije, da je ostvarenje moralnog dobra posljedica osobne, slobodne i

16 Usp. S. Privitera, *Epistemologia morale*, F. Compagnoni (e altri, a cura di), *Dizionario di teologia morale*, ed. San Paolo, Roma 1990, str. 325-349, 326, 336.

17 Aristotel, *Metafizika*, I, 1; *Fides et ratio*, 25.

ispravo formirane savjesti, kao "zakona" koji je Bog čovjeku "u srcu upisao" i "kojemu se mora pokoravati".¹⁸ Drugim riječima, sve ove osobine "etičkog djelovanja" (*proprio agere etico*), enciklika sintetizira kroz formulaciju da se ovdje "radi o istini". Ona se na ovom mjestu upravo zato i poziva na svoju prethodnicu *Veritatis splendor*, prema kojoj "moralna nema bez slobode". Ako naime postoji pravo na poštivanje "vlastitog puta u traženju istine", još prije toga postoji "ozbiljna moralna obveza tražiti istinu i nakon spoznaje ju i prihvatiti".¹⁹ Papa dakle naglašava da u (moralnim) opredjeljenjima valja najprije slijediti istinu, koja će potom utjecati na slobodne i ispravne osobne životne odluke. Ovo je moguće shvatiti i kao još jednu aluziju na "neke temeljne istine katoličkog nauka, kojima je u sadašnjem kontekstu prijetila opasnost da budu izmijenjene ili zanijekane".²⁰

Sažetak ovoga dijela enciklike, mogao bi se izraziti u nekoliko slobodnih formulacija iz broja 33: Budući da je čovjek po svojoj naravi tragač za istinom, on se nikada neće zadovoljiti samo djelomičnim istinama. On ne traži istinsko dobro za svaku svoju odluku, već je usmjeren prema "višoj istini" koja bi mu dala odgovor na smisao života. Težnja prema istini koja bi mu pokazala konačni odgovor, može naći svoj "izlaz" samo u onome što je Apolutno. Snagom logike iz toga slijede i moralna opredjeljenja.

4. (Br. 36-48) - U ovom dijelu, enciklika se okreće povijesno-kulturnom iskustvu u kojem se kršćanstvo susrelo s antičkom filozofijskom mišlju. Taj susret vjere i razuma, preko pred/patrističkog vremena do Tome Akvinskog i skolastike, potvrdio je postojanje "osnovnog suglasja između filozofijskog znanja i znanja po vjeri" (br. 42). Tada se razum uspio vinuti do "najvišeg dobra i najveće istine" (br. 41), pa se tako i može protumačiti da je upravo u doba "suglasja" moglo doći do stvaranja temelja teološke refleksije, u nekim dijelovima do danas nenadmašene.

Pojavom kasnog srednjeg vijeka, zakonita razlika kod ova "dva reda spoznaje" - filozofije i teologije (br. 9) - polako se pretvorila u "zlokobno razdvajanje" vjere i razuma (br. 45). To je razdvajanje dovelo do toga da je "apsolutna samostalnost filozofije" na kraju utrla put ne samo udaljavanju od kršćanskih pogleda, nego je "samostalna" filozofija korak po korak gubila i svoju metafizičku viziju svijeta. Kao nužna posljedica gubitka te vizije, pojavljuje se i moralni relativizam. Tako se i moglo dogoditi da je nastupilo "sve veće nepovjerenje i u sam ljudski um", te dosljed-

18 *Gaudium et Spes*, 16.

19 *Veritatis splendor*, 34; *Fides et ratio*, 25.

20 *Veritatis splendor*, 4; *Fides et ratio*, 6, 25.

no tome okretanje skepticizmu i agnosticizmu (br. 45). Gubitkom "intelektualnog poštenja" kakvo se pripisuje T. Akvinskom (br. 43), nastupa vrijeme opasnosti da vjera više ne bude u ulozi "univerzalne ponude" moralnih vrednota (br. 48). U takvom stanju kulturnog obrata nalazi se početak krize čovjekova duha, što enciklika, u naslovu drugoga dijela ovog poglavlja, tumači kao "dramu razdvajanja vjere i razuma".

5. (Br. 49-63) - Nasuprot takvom zaokretu u filozofiji, Učiteljstvo Crkve je reagiralo u raznim povijesnim prigodama, smatrajući to svojom obvezom - i to je tema petog poglavlja enciklike. Intervencija Učiteljstva bila je potrebna radi zaštite sadržaja vjere koji je "krivim teorijama" doveden u pitanje, ali i zbog činjenice da je "razum po svojoj naravi usmjeren prema istini" (br. 49), te takav mora i ostati. U pitanju su, naime, bile neke posebno važne teme kao: Bog, čovjek, njegova sloboda i etičko djelovanje, pa bi tako iskrivljena misao doticala i objavljenu istinu (br. 50). Budući pak da "postoji jedna istina", ona u svojoj lažnoj varijanti, a "zbog ljudskog razuma ranjenog i oslabljenog grijehom" (br. 51), ne može imati glavnu riječ, jer bi to bio "kraj metafizike" (br. 55).

Posljedice iskrivljene metafizičke istine, nužno se odražavaju i na teologiju, naročito moralnu. Ako naime nema razumskog obrazloženja za ljudsku moralnost, ona postaje relativan pojam i (donekle) gubi svoj krajnji smisao (Dostojevski: ako nema Boga, sve je dozvoljeno). U tom smislu, enciklika ovdje spominje i neke današnje pojave kao "iskušenja iz prošlosti": određeni "racionalizam", kao manjak mjerodavne filozofije; "fideizam", koji ne pridaje važnost razumskoj spoznaji u razumijevanju vjere; "biblicizam", jer teži ovjerovljenju istine isključivo kroz čitanje i egzegezu biblijskog teksta (l' unico punto di riferimento veritativo), zanemarujući tradiciju i Učiteljstvo, što izričito spominje II. vat. sabor²¹ (br. 55); te još neke druge novije, ali i ranije pojave (preegzistencija duše, idololatrija, praznovjerje, astrologija - br. 52). Sve su to razlozi zbog kojih se za studij teologije u enciklici traži "razumna filozofska i teološka formacija" (br. 62), kako bi obadva ova dijela "obnovila suglasan i djelotvoran odnos" koristan i za današnje vrijeme (br. 63).

6-7. (Br. 64-80-99) - Prethodna poglavlja bi se mogla okarakterizirati kao svojevrsni uvod u središnja teološka pitanja enciklike, sadržana u njezina dva posljednja dijela. To se da zaključiti već iz same želje Ivana Pavla II. kojom nastoji "snažno podržati" nadilaženje poteškoća oko filozofsko-teološke formacije (br. 62), usmjerene prema "sadašnjim zahtjevima i zadaćama" teologije

²¹ *Dei Verbum*, 10.

(naslov 7. poglavlja). Da su prethodne teme bile usmjerene prema središtu enciklike, očito je i iz izričitog navođenja triju teoloških disciplina: dogmatske, fundamentalne i moralne teologije (br. 66-68). Njihovi se teološki sadržaji "ne bi mogli razjasniti bez udjela filozofije" (br. 66).

Dapače, enciklika priznaje da su: moralni zakon, savjest, sloboda, osobna odgovornost, grijeh i ovima slični pojmovi, neshvatljivi u moralnoj teologiji bez oslonca na razini etičke filozofije. Zato vjernički razum mora posjedovati "pojmovne i dokazive" izričaje naravne spoznaje, koja je ujedno i dio božanske objave (br. 66). Tako, dok II. vat. sabor traži da "naročitu pažnju treba posvetiti usavršavanju moralne teologije" i pritom ju "temeljitiije hraniti naukom Svetog pisma",²² enciklika uz bok objavi stavlja i sposobnost metafizičke spoznaje kao njezin naravni i sukladni joj dio. Ističući da je moralnoj teologiji potrebna, "na kritički i univerzalno priopćiv način izražena" ispravna filozofijska vizija ljudske naravi i društva (br. 66), enciklika broj 68 posvećuje upravo toj temi:

"Moralna teologija ima možda još veću potrebu filozofijske podrške (nego fundamentalna teologija - moja op.). Ljudski je život, naime, u Novom zavjetu manje usmjeravan propisima, nego u Starom. Život po Duhu vodi vjernike prema slobodi i odgovornosti koje su izvan samoga Zakona. Ipak, Evanđelje i apostolski spisi nude ili opća načela kršćanskog ponašanja ili točne pouke i zapovijedi. Da bi ih primijenio na pojedine okolnosti osobnoga i društvenoga života, kršćanin mora biti u stanju do kraja založiti svoju savjest i sposobnost svoga rasuđivanja. Drugim riječima, to znači da se moralna teologija mora uteći ispravnoj filozofijskoj viziji kako ljudske naravi i društva, tako i općim načelima za određenu etičku odluku."

Oslanjajući se na navedeni tekst, teško se oteti dojmu kako pojedine formulacije u njemu, ali i na nekim drugim mjestima, neodoljivo podsjećaju na Häringove ideje o poimanju moralne teologije. On naime smatra da se čini loša usluga kršćanskom moralu, ako ga se svodi na čistu "normativnu etiku", koja kao na dlanu nudi gotova rješenja, čime se zasjenjuje zrela osobna odgovornost. Ne spominje slučajno i enciklika osobnu odgovornost svake osobe u traženju istine (npr.: "obbligò morale grave per ciascuno", br. 25). Da bi izbjegao opasnost neosobnoga, Häring se zauzima za kristocentrični moral, utemeljen na biblijskoj orijentaciji: potrebnu viziju cjelovitosti morala možemo postići "samo ako oslušujemo Božju riječ i u njezinom svjetlu raspoznamo znakove vremena". Zato on u moralu izlaže "osnovne poglede Staroga i

22 *Optatam totius*, 16.

Novoga zavjeta, koje razrađuje biblijska teologija i moralna teologija biblijski orijentirana".²³ Häringovim zauzimanjem za biblijsku orijentaciju morala, naročito dok je bio saborski teolog, došlo je tako do spomenute formulacije u *Optatam totius* 16 (moralnu teologiju "treba temeljitije hraniti naukom Svetog pisma"), a *Fides et ratio* tu ideju obilno potkrjepljuje biblijskim navodima. Nadalje, sadržaj svojih priručnika, Häring prožima geslom: "Zakon duha života u Kristu Isusu oslobodio me od zakona grijeha i smrti" (Rim 8, 2).²⁴ Ispravnost takve njegove orijetacije morala u duhu Evanđelja - u čemu dakako, iako predvodi, nije jedini - enciklika potvrđuje riječima: "Život po Duhu vodi vjernike prema slobodi i odgovornosti koje su izvan samoga Zakona" (br. 68).

Za brojna moralna pitanja nije bez važnosti danas sve više naglašavana i inkulturacija. Susret vjere i teologije s različitim kulturama (br. 70) donosi doduše sve više novih spoznaja, ali takva nova saznanja iz raznih tradicija i pluralizma kultura - što Papa inače prihvaća kao znak kružnog toka ("all'insegna della circolarità", br. 73) - ne mogu za vjeru po sebi biti posljednji kriterij vrijednosti. Stoga se enciklika ovdje poziva na misao Tome Akvinskog prema kojemu nije toliko važno što misle ljudi, nego "koja je objektivna istina".²⁵ U tom smislu, ne može se jednostavno zaposlaviti "univerzalna vrednota filozofskog naslijeđa" koje je Crkva prihvatila, jer "samo istina može biti od koristi za teologiju" (br. 69). Zato je i za moralne vrednote od odlučujuće važnosti susret filozofije i teologije s kulturama. Time se olakšava istraživanje i razjašnjenje životnih pitanja čovjeka, kao što je problem zla, grijeha, patnje, smisla života, pitanje čovjeka kao duhovnog bića, njegova dostojanstva, jednakosti i slobode (br. 76).

Prvi broj sedmog poglavlja enciklike dotiče pitanje moralnog zla, te ga kvalificira kao "najtragičniji oblik zla", a objava ga tumači kao "ranu" koja je neuredni izraz ljudske slobode (br. 80). Zato se može reći da i "krizu smisla", kao svojevrsno moralno zlo među najtežim činjenicama sadašnjeg stanja, može razriješiti "mudrosna dimenzija" filozofije koja je sukladna s Božjom riječi (br. 81). Kao takva, filozofija mora nadići same pojave i relativizam stvari (br. 82) i po sebi ostati "u metafizičkim okvirima"; drugim riječima, izazov je kraja ovog milenija da se ne može ostati samo na iskustvima, nego treba tražiti prijelaz "od pojave na uzrok" stvari (dal fenomeno al fondamento) (br. 83). Tako će filozo-

23 B. Häring, *Liberi e fedeli in Cristo*, I, ed. Paoline, Roma 1980, str. 18.

24 Usp. Häringov priručnik *Kristov zakon*, I-III, KS, Zagreb 1973, 1980; geslo sličnoga evanđeoskog sadržaja je i u samom naslovu i na početku priručnika *Liberi e fedeli in Cristo*, I-III, ed. Paoline, Roma 1980-1981.

25 T. Akvinski, *De Caelo*, 1, 22.

fija podržavati teologiju u objektivno ispravnoj spoznaji, u stvaranju objektivnih sudova moralne savjesti (br. 82), u spoznaji moralnog dobra kojemu je temelj sam Bog, pomoći će nadalje upoznati istinu i moralne vrednote (br. 83). U protivnom, čisti scijentistički mentalitet, pogotovo "beskrajni rast tehničke moći čovječanstva" (br. 81), bez metafizike i etičkog vrednovanja, mnoge dovodi do prihvaćanja ideje prema kojoj je i "moralno dopustivo ono što je tehnički izvedivo" (br. 88).

Ne manju opasnost za današnji svijet pretstavlja i pragmatizam, tj. mentalno ponašanje kojemu je svojstveno odbacivanje etičkih načela u vrednovanju različitih opredjeljenja. Enciklika ovdje dotiče osjetljivo pitanje demokracije, koja, oslonjena na praktičnu korist, dovodi do znatnih negativnih posljedica u pitanjima socijalne etike. Stoga Papa osuđuje praksu prema kojoj se odluke donose "na temelju glasa parlamentarne većine", a ne "moralnih opredjeljenja čovjeka". Na taj se način moralne vrednote podvrgavaju instituciji (br. 89), što je nepriznavanje autonomije savjesti na razini zakonodavstva i obrnuti poredak vrednota. Time je potvrdio svoj stav prema političkom pragmatičkom nemoralu, a to je izrazio i tri godine ranije u enciklici *Evangelium vitae*, riječima: "U demokratskoj kulturi našega vremena, veoma se proširilo mišljenje prema kojemu bi se pravni red jednog društva morao ograničiti na to da zabilježi i prihvati uvjerenje većine i, prema tome, moralo bi se konstituirati samo na onome što sama većina priznaje i živi kao moralno... Na taj bi način, svaki političar u svom djelovanju morao jasno odijeliti područje osobne savjesti od javnog ponašanja."²⁶ Posljedice ovakvog političkog ne/moralnog dualizma, koje Papa očito osuđuje, i u našem okruženju ne vidi samo slijepac.

Prema kraju enciklike, Papa ne zaboravlja upozoriti na veliku opasnost s kraja ovoga stoljeća, koje neki nazivaju "postmodernim" (br. 91), kako "istina i sloboda, naime, ili moraju ići zajedno ili će zajedno bijedno propasti" (br. 90). Ovakvom shvaćanju čovjeka, istine i slobode protive se već spomenuti pogubni sustavi i oblici mišljenja: eklektizam, storicizam, scijentizam, pragmatizam i nihilizam (br. 86-90). Oni čovjeka dovode do "potpuna nepostojanja smisla" i do "napasti očaja" (br. 91), od čega ga enciklika želi osloboditi i "vratiti istinskom pouzdanju... u njegove spoznajne sposobnosti" i punom dostojanstvu (br. 6). Nije stoga nikakvo iznenađenje što Papa, među današnjim zadacima teologije, izričito važnu ulogu pridaje moralnoj teologiji. Ona "hit-

26 Ivan Pavao II, *Evangelium vitae* (1995) - *Evandjelje života*, Dokumenti 103, KS, Zagreb 1997, 69.

no" mora tražiti svoj oslonac u filozofijskom poretku koji vodi shvaćanju da se vjera i ponašanje ne mogu odvojiti (br. 98). Naglašena su četiri osjetljiva područja u kojima je danas etička svijest ostala bez orijentacije: socijalno, ekonomsko, političko i znanstveno područje djelovanja. Pozivajući se i ovdje na encikliku *Veritatis splendor*,²⁷ izvor mnogih današnjih problema Papa nalazi u krizi univerzalne istine o dobru, u izmijenjenom poimanju savjesti, u autonomnom tumačenju kriterija dobra i zla. Budući da je sve ovo povezano s "individualističkom etikom", on u br. 98 još jasnije naglašava "temeljnu ulogu istine na području morala":

"U pogledu najvećeg broja neodgodivih etičkih problema, ova istina traži od moralne teologije pažljivo promišljanje, koje će znati isticati da su joj počeci u Božjoj riječi. Da bi mogla ispuniti to svoje poslanje, moralna teologija mora pribjegavati etičkoj filozofiji okrenutoj k istini o dobru, tj. etici koja ne teži ni subjektivizmu niti vlastitoj koristi. Potrebna je takva etika koja uključuje i pretpostavlja filozofsku antropologiju i metafiziku dobra. Koristeći ovakvu jedinstvenu viziju, koja je nužno povezana s kršćanskom svetošću i vršenjem ljudskih i nadnaravnih kreposti, moralna teologija će biti sposobna suočiti se s raznim problemima iz svoje nadležnosti - kao što je mir, socijalna pravda, obitelj, zaštita života i prirodnog okoliša - i to na primjeren i djelotvoran način." Ono što pri ovako izraženoj viziji istine o čovjeku daje posebnu važnost jest činjenica da enciklika Crkvu poziva na pretakanje takve istine u praksu kroz katehezu (br. 99).

Zaključne misli enciklike

U osam posljednjih brojeva enciklike sintetizira sadržaj svoje trilogije u odnosima: filozofija - teologija - moral. Njezin sadržaj postaje neodvojivi dio ljudske povijesti, jer - prema Papinim riječima - u ovim pitanjima danas nema ničega potrebnijeg i hitnijeg, nego "dovesti ljude do otkrića njihove sposobnosti upoznavanja istine i njihove čežnje prema posljednjem i konačnom smislu postojanja" (br. 102). To su toliko snažne teme da ih vjernik ne može zaobići, jer im je središte objavljena istina. Filozofijska misao enciklike jest često i jedino područje sporazumijevanja i dijaloga i s onima koji nisu dionici vjere (br. 104). U tome i jest naglasak ovoga dokumenta, jer on objedinjuje osjećaje i jednih i drugih kroz traganje za odgovorima na velika pitanja: o čovjekovu smislu (br. 80), o njegovoj sposobnosti doći do istine (br. 82), te

²⁷ Usp. *Veritatis splendor*, 32.

o potrebi otvaranja prema metafizici (br. 55 i slični br.). Iako zbog ovoga posljednjeg neki predviđaju i "rizik Papine nepopularnosti", ipak je to manje važno od činjenice "da je Papina hrabrost, hrabrost istine".²⁸

Iskrena otvorenost pitanjima istine pretpostavlja ujedno i primjenu nadenih odgovora na moralni život. Stoga vjera, ne samo kod katolika, i ne može biti stvar emocija, nego posljedica refleksije da ona teško opstaje bez podrške razuma, kao i razum bez vjere. Samo je tako moguće doći do prihvaćanja moralnog zakona, a on osigurava opstanak čovjeka, ako ga se dosljedno i bezuvjetno primjenjuje. Moralna je praksa, međutim, uvijek u neodjeljivoj povezanosti sa slobodom čovjeka. Sloboda se pak postiže i osigurava samo ako put prema istini ostane otvoren, te uvijek pristupačan svima i na svakom mjestu. Kroz trajni dijalog vjere, razuma i morala, enciklika u tom smislu i nudi svoju podršku.

FIDES ET RATIO

Aspetti morali dell'enciclica

Riassunto

Ultimo tra trenta documenti di Giovanni Paolo II è la Sua enciclica *Fides et ratio*. Sottoscritta il 14 di settembre 1998 e chiamata anche storica - perché pubblicata a più di 100 anni di distanza dall'enciclica *Aeterni Patris* di Leone XIII - questo documento tratta di relazioni tra fede e ragione.

Lo scopo finale dell'enciclica potrebbe essere definito come la necessità di "ridare all' uomo del nostro tempo genuina fiducia nelle sue capacità conoscitive" (nr. 6). D'altra parte, il Papa solo si sente obbligato di essere un testimone della "diaconia alla verità" (nr. 2). Sulla base di questa Sua "spinta" ne seguono due altri motivi della pubblicazione dell'enciclica: perché anche i vescovi siano "testimoni della divina e cattolica verità" e poi la riflessione sul tema della verità che è il "fondamento in rapporto alla fede" (nr. 6). Da qui nasce anche il rapporto inevitabile con questioni morali sparse qua e là per l'enciclica: la legge morale, il proprio agire etico, la coscienza, il bene ed il male, il peccato, la libertà dell'uomo, la responsabilità, la pace, la giustizia sociale, la famiglia, la difesa della vita e dell'ambiente naturale ecc.

Il perché di questi ed altri temi morali dell'enciclica è più che evidente: "Una volta che si è tolta la verità all'uomo, è pura illusione pretendere di renderlo libero. Verità e libertà, infatti, o si coniugano insieme o insieme miseramente periscono" (nr. 90). *Fides et ratio* è l'invito del Papa di evitare un tale pericolo.

28 Prema Uredništvu časopisa *La Civiltà cattolica*, 3560 (1998) 116.